

MUMTOZ ASARLARNING XALQ DOSTONLARI VA OG‘ZAKI IJOD BILAN  
ALOQASI.

Choriyev Zufarbek Erkin o‘g‘li  
[zufarbekc@gmail.com](mailto:zufarbekc@gmail.com)

MAQOLA  
MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received:01.06.2026

Revised: 02.06.2026

Accepted:03.06.2026

KALIT SO‘ZLAR:

mumtoz adabiyot,  
xalq og‘zaki ijodi, xalq  
dostonlari, folklor,  
folklorizm, poetika,  
syujet, motiv, obraz,  
an‘ana, badiiy talqin,  
ijodiy o‘zlashtirish,  
milliy adabiyot..

*Mazkur maqolada mumtoz o‘zbek adabiyoti namunalarining xalq dostonlari va og‘zaki ijod an‘analari bilan uzviy aloqasi ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etiladi. Mumtoz adabiyotning shakllanishi va taraqqiyotida xalq og‘zaki ijodining estetik, poetik hamda g‘oyaviy manba sifatidagi o‘rni yoritilib, folklor an‘analarining yozma adabiyotdagi badiiy talqin shakllari tadqiq qilinadi. Xususan, xalq dostonlarida shakllangan qahramonlik, vatanparvarlik, muhabbat, sadoqat, adolat va ezgulik kabi umuminsoniy g‘oyalarning mumtoz adabiyot namunalarida qayta ishlanishi va individual ijodiy talqin qilinishi masalasiga e‘tibor qaratiladi.*

**Kirish.** Mumtoz adabiyot milliy badiiy tafakkur taraqqiyotining muhim bosqichlaridan biri bo‘lib, uning shakllanishi va rivojlanishi xalqning ko‘p asrlik ma‘naviy-estetik tajribasi, og‘zaki ijod an‘analari hamda folklor merosi bilan bevosita bog‘liqdir. Har qanday milliy adabiyotning tarixiy ildizlarini o‘rganishda xalq og‘zaki ijodi alohida manba sifatida namoyon bo‘ladi. Chunki xalqning dunyoqarashi, axloqiy mezonlari, estetik qarashlari, tarixiy xotirasi va ijtimoiy tajribasi dastlab og‘zaki ijod shakllarida ifodalangan va keyinchalik yozma adabiyot taraqqiyotiga muayyan darajada ta‘sir ko‘rsatgan. Shu nuqtayi nazardan, mumtoz asarlarning xalq dostonlari va og‘zaki ijod bilan munosabatini tadqiq etish adabiyot tarixining ichki taraqqiyot qonuniyatlarini anglash imkonini beradi.

Mumtoz o‘zbek adabiyoti namunalari tarkibida xalq og‘zaki ijodiga xos motiv, syujet, obraz, ramz, poetik tasvir va badiiy ifoda shakllarining uchrashi mazkur ikki adabiy qatlam o‘rtasidagi uzviy aloqadorlikni ko‘rsatadi. Ayniqsa, xalq dostonlarida mujassam bo‘lgan qahramonlik, mardlik, vatanparvarlik, sadoqat, muhabbat, adolat va ezgulik kabi g‘oyalar mumtoz adabiyot vakillari ijodida yangi badiiy-estetik mazmun kasb etgan. Bunda folklor materiallari oddiy ko‘chirma sifatida emas, balki ijodkorning estetik tafakkuri, dunyoqarashi

va individual badiiy uslubi asosida qayta ishlangan hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Demak, folklor va yozma adabiyot munosabatini faqat manba va natija munosabati doirasida emas, balki ijodiy o'zlashtirish, transformatsiya va badiiy qayta talqin jarayoni sifatida o'rganish muhimdir.

Xalq dostonlari milliy badiiy tafakkurning qadimiy va barqaror shakllaridan biri sifatida xalqning tarixiy xotirasi va ma'naviy qadriyatlarini o'zida mujassamlashtiradi. Dostonlarda shakllangan an'anaviy qahramon obrazlari, syujet modellari, konfliktlar va poetik vositalar yozma adabiyot taraqqiyotida ham turli ko'rinishlarda davom etib kelgan. Mumtoz ijodkorlar ushbu an'anaviy materiallardan foydalanish jarayonida ularni o'z davrining ijtimoiy-estetik ehtiyojlari bilan uyg'unlashtirganlar. Natijada xalq og'zaki ijodida mavjud bo'lgan obraz va motivlar mumtoz asarlarda yangi ma'no, yangi badiiy vazifa hamda individual talqin bilan boyigan.

Mazkur tadqiqotda folklor an'alarining mumtoz adabiyotdagi badiiy ifodasi, xalq dostonlaridagi an'anaviy obraz va motivlarning yozma asarlarda qayta talqin qilinishi hamda og'zaki va yozma ijod o'rtasidagi poetik aloqadorlik masalalariga asosiy e'tibor qaratiladi.

**Mavzuning o'rganilganlik darajasi.** Mumtoz asarlarning xalq dostonlari va og'zaki ijod bilan aloqasi masalasi o'zbek adabiyotshunosligi va folklorshunosligida uzoq yillardan buyon o'rganib kelinayotgan muhim ilmiy yo'nalishlardan biridir. Mazkur masala, avvalo, folklor va yozma adabiyotning o'zaro munosabati, xalq dostonlarining genezisi, syujet va motivlarning shakllanishi, an'anaviy obrazlarning badiiy talqini hamda folklor an'alarining mumtoz adabiyotdagi transformatsiyasi doirasida tadqiq etilgan. Doston janrining xalq og'zaki ijodi va yozma adabiyotdagi shakllari, ularning g'oyaviy-badiiy xususiyatlari ham alohida tadqiqotlarning obyekti tashkil etgan.

O'zbek folklorshunosligida Hodi Zarif, M. Afzalov kabi tadqiqotchilarning xalq dostonlarini to'plash, nashrga tayyorlash va ilmiy o'rganish borasidagi faoliyati alohida ahamiyatga ega. Xususan, "Alpomish", "Kuntug'mish", "Farhod va Shirin" kabi dostonlarning variantlari, baxshilar ijodi va dostonchilik maktablari bilan bog'liq tadqiqotlar o'zbek eposshunosligining muhim ilmiy asoslarini shakllantirgan. XX asr o'rtalaridan boshlab "Alpomish" eposi, uning turli xalqlardagi variantlari va poetik xususiyatlarini o'rganishga katta e'tibor qaratilgani ilmiy manbalarda qayd etiladi.

Mumtoz adabiyot va folklor munosabati masalasida, ayniqsa, Alisher Navoiy ijodi muhim tadqiqot obyektlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. "Farhod va Shirin", "Layli va Majnun", "Saddi Iskandariy", "Sab'ai sayyor" kabi dostonlarning syujet, obraz va motivlar tizimi Sharq xalqlari og'zaki va yozma adabiy an'alari bilan qiyosan o'rganilgan. Tadqiqotlarda Navoiy dostonlaridagi ayrim syujetlarning qadimiy folklor va Sharq yozma adabiyoti an'alari bilan aloqadorligi, ijodkor tomonidan mavjud syujetlarning yangi poetik va falsafiy mazmun bilan boyitilgani masalalariga e'tibor qaratilgan. Masalan, "Farhod va Shirin" syujetining turli adabiy talqinlari qiyosiy o'rganilib, Farhod obrazining genezisi va uning adabiy taraqqiyoti tahlil qilingan.

Folklor va mumtoz adabiyotning o'zaro ta'siri bir yo'nalishli jarayon emasligi ham tadqiqotlarda ko'rsatiladi. Xususan, mumtoz adabiyot namunalarining baxshilar tomonidan qayta ishlanishi natijasida "Malikai Dilorom", "Farhod va Shirin", "Layli va Majnun", "Yusuf va Zulayho", "Rustami doston" kabi "kitobiy dostonlar"ning xalq orasida keng tarqalganligi folklor va yozma adabiyot o'rtasidagi ijodiy almashinuvning muhim ko'rinishi sifatida qayd etiladi. Bunday jarayonda yozma adabiyotdan o'zlashtirilgan syujet va obrazlar baxshi ijrosi hamda xalq poetik tafakkuri asosida yangi shakl va mazmun kasb etgan.

**Tadqiqot metodologiyasi.** Mazkur tadqiqotda mumtoz asarlarning xalq dostonlari va og'zaki ijod bilan aloqadorligini aniqlash hamda ularning badiiy-estetik xususiyatlarini ochib berish uchun kompleks adabiyotshunoslik metodologiyasidan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini folklor va yozma adabiyotning o'zaro munosabati, adabiy an'ananing davomiyligi, badiiy o'zlashtirish va folklor materiallarining individual ijodiy qayta talqini tamoyillari tashkil etadi. Bunda xalq og'zaki ijodi namunalarini faqat tarixiy manba sifatida emas, balki mumtoz adabiyotning poetik shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan faol estetik hodisa sifatida baholashga e'tibor qaratildi.

**Mavzuga oid adabiyotlar tahlili.** Mumtoz asarlarning xalq dostonlari va og'zaki ijod bilan aloqasi masalasini tadqiq etishda folklorshunoslik, adabiyotshunoslik va qiyosiy adabiyotshunoslik yo'nalishlarida yaratilgan ilmiy tadqiqotlar muhim nazariy asos vazifasini bajaradi. Mavzuga oid adabiyotlarni tahlil qilish jarayonida tadqiqotchilarning e'tibori, asosan, xalq og'zaki ijodining janr xususiyatlari, xalq dostonlarining poetik tabiati, folklor an'analarining yozma adabiyotga ta'siri, folklorizm hodisasi, an'anaviy obraz va motivlarning badiiy transformatsiyasi kabi masalalarga qaratilganini ko'rish mumkin.

O'zbek folklorshunosligining nazariy asoslarini yoritishda O. Safarovning "O'zbek xalq og'zaki ijodi" nomli tadqiqoti alohida ahamiyatga ega. Mazkur asarda o'zbek folklorining janriy tarkibi, tarixiy taraqqiyoti, og'zaki ijodning o'ziga xos xususiyatlari hamda folklorshunoslikning asosiy tushunchalari tizimli tarzda bayon etilgan. Asarda folklorizm tushunchasining ham alohida qayd etilishi mazkur mavzu uchun muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

O. Madayevning "O'zbek xalq og'zaki ijodi" asari ham mavzuni o'rganishda muhim manbalardan biridir. Unda xalq og'zaki ijodining asosiy janrlari, ularning badiiy xususiyatlari va milliy adabiy tafakkurdagi o'rni haqida nazariy qarashlar umumlashtiriladi. Ushbu tadqiqot folklorning milliy badiiy tafakkur shakllanishidagi o'rnini anglash va mumtoz adabiyot bilan uning aloqadorlik jihatlarini aniqlash uchun nazariy zamin yaratadi.

T. Mirzayev, O. Safarov va D. O'rayeva tomonidan tuzilgan "O'zbek xalq og'zaki badiiy ijodi xrestomatiyasi" esa nazariy bilimlarni folklor namunalari bilan bog'lash imkonini beradi. Unda dostonchilik, baxshichilik, ertakchilik, askiya, afsona va rivoyatlar hamda boshqa folklor janrlariga oid materiallarning berilishi xalq og'zaki ijodining badiiy rang-barangligini ko'rsatadi. Shu sababli ushbu manba mumtoz asarlarda uchraydigan folklor

unsurlarini konkret folklor namunalari bilan qiyoslash uchun muhim amaliy manba hisoblanadi.

Xalq dostonlarini tadqiq etishga bag'ishlangan ilmiy izlanishlar mazkur mavzuning yana bir muhim yo'nalishini tashkil etadi. Xususan, T. Mirzayevning "Alpomish" dostonining o'zbek variantlari" tadqiqoti xalq eposining variantlilik xususiyatlarini anglashda muhim ilmiy ahamiyatga ega. Dostonning turli variantlarda yashashi folklor asarlarining o'zgaruvchan va ayni paytda an'anaviy tabiatini ko'rsatadi. Bu xususiyat mumtoz adabiyot bilan folklor munosabatini o'rganishda ham muhimdir, chunki og'zaki an'anadagi syujet va obrazlarning yozma adabiyotga o'tishi jarayonida ham muayyan o'zgarish va badiiy qayta ishlash yuz beradi. Folklor matnlarining variantlilik xususiyati zamonaviy tadqiqotlarda ham alohida qayd etilgan.

**Tahlil, natija va mulohaza.** Mumtoz asarlar va xalq og'zaki ijodi o'rtasidagi munosabatni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, yozma adabiyotning badiiy taraqqiyoti xalqning ko'p asrlik og'zaki ijodiy tajribasidan ajralgan holda kechmagan. Xalq dostonlari, rivoyatlar, afsona va ertaklarda shakllangan badiiy tafakkur mumtoz ijodkorlar uchun tayyor syujet yoki obrazlar majmuasi bo'lish bilan birga, milliy estetik qarashlarni ifodalovchi muhim ma'naviy manba vazifasini ham bajargan. Biroq mumtoz adabiyotda folklor materiallarining qo'llanishi mexanik takrorlash shaklida emas, balki ijodiy qayta ishlash va yangi mazmun bilan boyitish asosida amalga oshgan. Tahlillar natijasida mumtoz asarlarda xalq dostonlari bilan aloqadorlikning eng muhim ko'rinishlaridan biri an'anaviy syujet va motivlarning qayta talqin qilinishi ekanligi aniqlandi. Xalq dostonlarida muayyan voqea yoki qahramon taqdiri orqali ifodalangan g'oya mumtoz asarda boshqa kompozitsion sharoitda, kengroq falsafiy yoki ijtimoiy mazmun bilan namoyon bo'lishi mumkin. Bunda syujetning asosiy yadrosi saqlangan holda uning badiiy vazifasi o'zgaradi. Natijada folklordagi epik voqelik yozma adabiyotda individual ijodkor tafakkuri orqali qayta shakllanadi.

Mumtoz asarlarni xalq dostonlari va og'zaki ijod bilan bog'liq holda o'rganish milliy adabiyot taraqqiyotining uzviyligini anglash uchun muhim ilmiy imkoniyat yaratadi. Bunday yondashuv yozma adabiyotni faqat alohida ijodkorlar faoliyati mahsuli sifatida emas, balki xalqning uzoq tarixiy davrlarda shakllangan badiiy-estetik tajribasi bilan uzviy bog'liq hodisa sifatida tushunishga yordam beradi.

**Xulosa va takliflar.** Mumtoz asarlarning xalq dostonlari va og'zaki ijod bilan aloqasini o'rganish natijalari milliy adabiyot taraqqiyoti jarayonida og'zaki va yozma ijod shakllari o'rtasida uzviy badiiy-estetik munosabat mavjudligini ko'rsatadi. Xalq og'zaki ijodi mumtoz adabiyot uchun nafaqat syujet va obrazlar manbai, balki xalqning tarixiy xotirasi, ma'naviy qadriyatlari, axloqiy qarashlari va estetik tafakkurini mujassamlashtirgan muhim badiiy hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqot davomida xalq dostonlarida shakllangan an'anaviy syujet, motiv, obraz, ramz va poetik ifoda vositalarining mumtoz adabiyot namunalarda turli shakllarda davom etgani aniqlandi. Biroq bu jarayon oddiy takror yoki mexanik o'zlashtirishdan iborat emas. Mumtoz ijodkorlar folklor materiallarini o'zlarining ijodiy-

estetik qarashlari asosida qayta ishlab, ularga yangi mazmun va badiiy vazifa yuklaganlar. Natijada xalq ogʻzaki ijodida mavjud boʻlgan anʼanaviy motiv va obrazlar mumtoz asarlar tarkibida yangi semantik qatlamlar bilan boyigan.

Mumtoz adabiyot va folklor munosabatining muhim jihatlaridan yana biri anʼanaviy obraz va ramzlarning yangi badiiy kontekstda qayta talqin qilinishidir. Folklorda muayyan mazmunni anglatuvchi obraz yoki ramz mumtoz asarda yangi falsafiy, axloqiy yoki estetik maʼnoga ega boʻlishi mumkin. Bu holat folklor anʼanalarining yozma adabiyotda ijodiy transformatsiyaga uchrashini koʻrsatadi.

Mumtoz adabiyot va folklor munosabatini yanada chuqur tadqiq etish maqsadida xalq dostonlari hamda mumtoz asarlarni qiyosiy oʻrganishga asoslangan maxsus tadqiqotlarni koʻpaytirish maqsadga muvofiq. Bunday izlanishlarda faqat syujet oʻxshashligiga emas, balki motivlarning funksiyasi, obrazlarning semantik oʻzgarishi va folklor unsurlarining asar kompozitsiyasidagi badiiy vazifasiga ham alohida eʼtibor qaratish lozim.

### **FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR**

1. Safarov O. “Oʻzbek xalq ogʻzaki ijodi”. – Toshkent: Musiq, 2010.
2. Madayev O. “Oʻzbek xalq ogʻzaki ijodi”. – Toshkent: Sharq, 2010.
3. Navoiy A. “Farhod va Shirin”. – Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi Adabiyot va sanʼat nashriyoti, 2006.
4. Navoiy A. “Farhod va Shirin”. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2012.
5. Qayumov A. “Alisher Navoiy hayoti va ijodi”. – Toshkent: Fan, 1968.
6. Zarif H. “Alisher Navoiy va Xamsa anʼanalari”. – Toshkent: Fan, 1970.
7. Komilov N. “Navoiy va tasavvuf”. – Toshkent: Movarounnahr, 2001.
8. Jirmunskiy V.M., Zarifov H.T. “Oʻzbek xalq qahramonlik eposi”. – Moskva: Nauka, 1947.
9. Jirmunskiy V.M. “Oʻzbek xalq qahramonlik eposi”. – Toshkent: Fan, 1964.
10. Mirzayev T. “Oʻzbek xalq qahramonlik eposi”. – Toshkent: Fan, 1980.
11. Sarimsoqov B. “Folklor va yozma adabiyot munosabatiga doir izlanishlar”. – Toshkent: Fan, 1975.
12. Yoʻldosheva S.N. “Oʻzbek xalq qahramonlik eposi «Alpomish» poetikasi”. – Toshkent, 1984.